

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОЛАБОРАЦІОНІЗМОМ

Сьомін Сергій Валерійович

*доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу правової та антикорупційної
політики Національного інституту стратегічних досліджень
м. Київ, Україна*

Сучасний етап українського державотворення відбувається у надзвичайно складний та кровопролитний період, який становить пряму загрозу самому існуванню Української нації. Понад 10 років (*починаючи з 20 лютого 2014 р.*) Україна веде гібридну і пряму війну проти російського агресора за нашу незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Тимчасова окупація російськими військами значної частини української території (*згідно останніх даних, загарбники утримують близько 4% Миколаївщини, 88% Херсонщини, 67% Запоріжжя, 57% Донецчини, 99% Луганщини та увесь Крим*)¹ призвела до поширення нового для українського кримінального права явища – різноманітних форм та видів співробітництва місцевих мешканців окупованих територій із агресором. Такий різновид протиправної поведінки як у міжнародному, так і в українському законодавстві отримав назву «колабораційна діяльність».

Відповідно до чинного законодавства більшості країн Європи, діяльність колабораціоністів визначається як зрада громадян інтересам власної держави. Залежно від ступеня шкоди, що була завдана останніми, передбачається відповідна кримінальна відповідальність – довгострокове ув'язнення чи навіть смертна кара. Існує певний парадокс. Сучасне міжнародне гуманітарне право одночасно визнає неприпустимість співпраці з ворогом в умовах збройного конфлікту. Зокрема, IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.)², яку Україна ратифікувала 24 серпня 1991 р. прямо забороняє будь-яку співпрацю з ворогом. Але в той же час, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) і додаткові протоколи до неї, не містять чіткої заборони щодо роботи місцевого населення на тимчасово окупованих територіях. А продовження виконання громадянином своїх посадових чи трудових обов'язків в умовах

¹ Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих РФ. Зат-но на к. Мін. з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 20.12.2023 р. № 363. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/re39004?an=9>

² IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. Набрала чинності для України 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

окупації, за умов відсутності ознак кримінального правопорушення, не буде вважатися співпрацею з ворогом чи пособництвом останньому.

На сьогоднішній день, українське правове поле щодо питання визначення і покарання за колабораціонізм знаходиться на етапі свого вдосконалення відповідно до норм міжнародного, насамперед, європейського права. Однією з проблем для правозастосовних органів України виступає здійснення правової кваліфікації відповідних дій осіб з урахуванням положень частин 3 та 6 ст. 111-1 КК України (*Колабораційна діяльність*) та положень частин 1-3 ст. 436-2 КК України (*Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників*) тобто розмежування фактично схожих за своєю об'єктивною та суб'єктивною стороною злочинних діянь, попри різні види і строки покарання за їх вчинення.

Незважаючи на певні успіхи на шляху вдосконалення нормативно-правового поля України на ниві боротьби з колабораціонізмом, говорити про суттєве покращення у цій сфері ще зарано. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на початок лютого 2024 р. загалом зареєстровано понад 122 тис. злочинів про порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), понад 16 тис. злочинів проти національної безпеки, серед яких: понад 3 тис. випадків державної зради (ст. 110 КК), понад 7 тис. – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК), понад 1 тис. – пособництво державі агресору (ст. 111-2 КК)³. Надзвичайно великий загальний обсяг порушених справ вимагає значних людських та матеріальних ресурсів через високі стандарти і складність доведення провини. Як свідчить практика, лише близько 20% таких справ передається до суду.

За інформацією сайту «Рух ЧЕСНО», протягом 2018–2023 рр. в українських судах перебувало на розгляді за ст. 111 КК України «державна зрада» – 2583 кримінальних провадження. Із них розглянуто – 553 справи, визнання винуватості – у 20 справах, закрито – 195 проваджень. За п'ять років війни суд визнав винуватість лише у 3,6% розглянутих справ.

За інформацією Національної поліції України, станом на середину лютого 2024 р. слідчими відомства розпочато більш ніж 3,6 тис. кримінальних проваджень за ст. 111-1 КК України (Колабораційна діяльність), а також понад 240 кримінальних проваджень за ст. 111 КК України (Державна зрада)⁴.

Стратегічний вектор інтеграції України до європейського правового поля вимагає від нас особливо ретельного дотримання при розгляді судових справ щодо колабораціонізму невід'ємних прав і свобод людини. В якості орієнтира доцільно звернути увагу на рекомендації Венеціанської Комісії. У них,

³ Офіс Генерального прокурора України. Офіційний сайт. URL : <https://www.gp.gov.ua/>

⁴ Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 15.02.2024). Офіційний вебпортал Національної поліції України. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/>

зокрема, наголошується, що при судовому розгляді справ щодо колабораціонізму обов'язково необхідно дати відповідь на такі питання⁵:

- Чи був колабораціонізм свідомим, організованим та тривалим?
- Чи ґрунтувався колабораціонізм на письмовому документі (*тобто письмовій згоді особи, яка погодилася на співпрацю*)?
- Чи діяв колабораціоніст таємно (*приховано*), або як таємний інформатор, або через посередника?
- Чи збирав колабораціоніст оперативну інформацію, яка оброблялася, зберігалася або використовувалася органами державної безпеки агресора?
- Чи мали дії колабораціоніста ознаки певних порушень (*злочинів*) проти власної держави або обмежень прав і свобод співгромадян?
- Чи отримував колабораціоніст вигоду від співпраці з ворогом – тобто матеріальний (*фінансовий*) зиск або певні привілеї (*послуги*) у працевлаштуванні, кар'єрному зростанні тощо?

Особливе місце на ниві боротьби з колабораціонізмом займає постконфліктне врегулювання, яке неможливе без відновлення справедливості та обмеження прав і свобод для тих, хто співпрацював із ворогом. На нашу думку, кримінальна відповідальність за колабораціонізм повинна передбачати не лише співпрацю (добровільну чи недобровільну) із ворогом, а виключно дії на користь держави-агресора і на шкоду Україні. Люди, які співпрацювали заради порятунку життя і здоров'я (власного чи оточуючих) та не мали іншого вибору під час окупації – не можуть вважатися злочинцями й не повинні нести кримінальну відповідальність за колабораціонізм.

Беручи до уваги викладене, є усі підстави сформулювати та запропонувати до практичного впровадження такі рекомендації:

- на національному рівні необхідно розробити та запровадити цілеспрямовану державну роз'яснювальну інформаційно-виховну політику, покликану сформувати стійку громадську думку щодо невідворотності покарання за колабораціонізм;
- кожен в Україні повинен чітко усвідомити, що співпраця з ворогом на шкоду власній державі – це тяжкий кримінальний злочин;
- заочний вирок суду для колаборанта – це не умовний термін, а лише відкладене покарання, яке із часом невідворотно наздожене злочинця у будь-якому куточку планети;
- угода з підозрюваним у колабораціонізмі – це не потурання злочину, а навпаки – верховенство права і подекуди найкоротший шлях до судового вироку та один з варіантів отримання необхідної інформації;
- доцільно суттєво та якісно прискорити вдосконалення українського законодавства в царині протидії колабораціонізму із залученням авторитетних вітчизняних та зарубіжних фахівців в галузі права;

⁵ Європейська комісія «за демократію через право» (Венеціанська комісія). Страсбург, 30.11.2012. Висновок № 694/2012. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_2012_078_2012_11_30.pdf

– Верховній Раді України слід затвердити більш чіткі визначення ключових понять та механізмів публічного управління у сфері нормативно-правового регулювання протидії злочинним проявам колабораціонізму;

– за прикладом європейських країн, потребує законодавчого відокремлення відповідальності за менш небезпечні види колабораціонізму *(на кшталт співпраці з ворогом в гуманітарній сфері, щодо захисту прав людей тощо)*, від найбільш небезпечних – військового та політичного колабораціонізму;

– окрему увагу слід приділити деталізації злочинів економічного колабораціонізму, розробці й запровадженню механізмів публічного управління у соціокультурній та релігійній сферах в умовах війни;

– потребує суттєвого вдосконалення нормативно-правова база патріотичного виховання в Україні;

– правоохоронні органи України мають керуватися простим і зрозумілим правилом – якість важливіша за кількість *(Саме тоді жорсткість покарань за колабораціонізм буде відповідати суспільним очікуванням)*;

– людські та матеріальні ресурси правоохоронних органів повинні зосереджуватися на розслідуваннях особливо тяжких злочинів колабораціонізму, а випадки, які не завдали значної шкоди державі і не несуть великої суспільної небезпеки – доцільно розглядати в порядку люстрації.